

Fecr Yayınları: 565

**FÂRÂBÎ DÜŞÜNCESİNDE RUH-BEDEN İLİŞKİSİ VE
MEÂD PROBLEMİ**

Cengiz ALACA

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: (0312) 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Eylül 2022

ISBN: 978-625-8304-12-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

FÂRÂBÎ DÜŞÜNCESİNDE
RUH-BEDEN İLİŞKİSİ
VE
MEÂD PROBLEMİ

Cengiz ALACA

Ankara 2022

Cengiz ALACA

1967 Yılında Isparta ilinde doğdu. Lise öğrenimini Uluborlu İmam Hatip Lisesinde tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine devam etti. Üniversite tahsilini müteakip muhtelif il ve ilçelerde öğretmen olarak görev yaptı. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde (İlahiyat Fakültesi) İslam felsefesi dalında, doktora öğrenimini de Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde (İlahiyat Fakültesi) yine İslam felsefesi alanında tamamladı. Beyza Betül, Mehmet Akif ve Muhammed Berkay adlı üç çocuk babası olan yazar, halen Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

FÂRÂBÎ'NİN TEVARÜS ETTİĞİ DÜŞÜNCE GELENEKLERİNDE RUH-BEDEN İLİŞKİSİ VE MEÂD PROBLEMİ

1. Grek-Helenistik Dünyadan İntikal Eden Miras: Grek Helenistik Felsefede Ruh-Beden İlişkisi ve Meâd	27
1.1. Presokratik Filozoflarda Ruh Tasavvuru	28
1.2. Sokrates ve Sonrası Ruh Tasavvurları	40
2. Fârâbî Öncesi İslam Düşüncesinde Ruh-Beden İlişkisi ve Meâd	72
2.1. Ruhun Tanımı ve Mahiyeti	73
2.2. Kelam Düşüncesinde Ruh-Beden İlişkisi ve Meâd	86
2.3. Tasavvufî Düşünce Geleneğinde Ruh ve Meâd	106
2.4. İslam Filozoflarında Ruh-Beden İlişkisi ve Meâd	120
2.4.1. Kindî	122
2.4.2. Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî	126
2.4.3. Âmirî	130

İKİNCİ BÖLÜM

FÂRÂBÎ DÜŞÜNCESİNDE RUH MESELESİ

1. Akıl, Ruh ve Nefis Kavramları	137
2. Sudûr Nazariyesi ve Ruhla İlişkisi	148
3. Ruhun Mahiyeti ve Türleri	157
4. Ruh – Beden İlişkisi	164
5. Ruhun Yetileri ve Fiilleri	173

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FÂRÂBÎ DÜŞÜNCESİNDE MEÂD MESELESİ

1. Ölüm ve Ölümsüzlük-----	187
2. Kur'an'daki Eskatolojik Çerçeve -----	192
2.1. <i>Ba'</i> , <i>Haşr</i> ve <i>Meâd</i> Kavramları-----	193
2.2. Ayetlerde Çizilen Mutlak Sınırlar ve Tartışmalı Konular	198
2.3. Meâd'a İlişkin Ayetlerde Sembolik Anlatım ve Fârâbî'nin Yorumu -----	205
3. Ruhun Ölümünden Sonraki Durumu -----	224
3.1. Farklı Görüşler-----	224
3.2. Akıl Unsuru -----	235
3.3. Ruhun Kendini İnşası-----	247
3.4. <i>Fâzıl</i> , <i>Fâsık</i> ve <i>Cahil</i> Nefisler -----	260
4. Tenasüh ve Fârâbî'nin Yaklaşımı-----	277
5. Ruhun Mutluluğu ve Yetkinliği-----	287
6. Fârâbî'nin Meâd Görüşü Çerçevesinde Yapılan Tartışmalar-----	315
6.1. Gazzâlî'nin Yaklaşımı -----	316
6.2. İbn Rüşd'ün Yaklaşımı-----	330
6.3. İbn Bâcce ve İbn Tufeyl'in Yaklaşımları -----	338
SONUÇ -----	345
KAYNAKÇA -----	355

KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.mlf. : Adı geçen/aynı müellif
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. : Bin, ibn
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviri yapan
Ç.Ü. : Çukurova Üniversitesi
Der. : Dergisi
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı
edt. : Editör
fr. : Fragman
H : Hicrî
İFAV : (Marmara Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi Vakfı
Krş./krş. : Karşılaştırınız
Kuramer : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân-ı Kerim
Araştırmaları Merkezi
md. : madde/maddesi
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan Sonra
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

- nşr. : Neşreden
ö. : Ölümü
s. : Sayfa
S. : Sayı
SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
SDÜİFD : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi
SÜİFD : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme eden
TYEKB : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
v.dğr. : ve diğerleri
vd. : ve devamı
Yay. : Yayınevi/Yayınları
ykl. : yaklaşık

ÖN SÖZ

İnsanın varoluşu, felsefe için önemli ve başat konulardan biri iken ölüm gerçeği bu meseleyi daha da çetin hale getirmiş, çözülmesi ve anlaşılması gereken problemler arasında zirveye yerleştirmiştir. Red yönünde fikirler de olsa ahiret düşüncesi insan aklını en çok meşgul eden konudur. İnsanın düşünme, tasavvur etme, inanma, isteme, karar verme gibi maddi boyutları aşan yönü kendi özelinde ruh-beden ilişkisini, genelde ise madde ötesi âlemlerle olan ilişkisini gündeme getirmekte, onun ölümsüzlüğü hakkındaki soru işaretlerini giderecek kapıyı göstermektedir. Fârâbî (870-950), özlü ve özgün düşünceleriyle bu rasyonel kapıyı aralayan ilk İslam filozofudur.

Ruh-beden ilişkisi çerçevesinde Fârâbî'nin ölüm ve ölüm ötesine dair düşüncelerini tespit etmeye yönelik olan bu çalışma üç bölüm halinde tertip edilmiştir. Birinci bölüm, bir tür arka plan bilgileri niteliğinde olup, Fârâbî'den evvel, felsefenin ilk oluşum dönemlerinden itibaren gerek İslam dışı ve gerekse İslami düşünce tarihinde ruh ve ruhun eskatolojik durumu hakkında ileri sürülmüş fikirlerin genel hatlarıyla belirlendiği bölümdür. Filozofun konumuzu teşkil eden görüşlerinin dayandığı temelleri tespit etmek ve fikirlerini daha sağlıklı anlayıp değerlendirebilmek adına bu birinci bölümün, faydalı ve hatta gerekli olacağı düşünülmüştür. Bu kapsamda, X. yüzyıl İslam dünyasına daha önceki dönemlerden intikal eden birikimin Fârâbî düşünce sistemindeki ilişkisine ve karşılığına ileriki bölümlerde işaret edilmiştir.

İkinci ve üçüncü bölümler çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. İkinci bölümde Fârâbî'nin ruh anlayışı ortaya ko-

nulmuştur. Ruh, nefis ve akıl kavramları, bunların birbiriyle olan ilişki ve bağlantıları ele alınarak, filozofa göre ruhun mahiyeti belirlenmeye çalışılmıştır. Ruhun bedenle olan ilişkisi, bizzat kendisinden yahut bedenle bağlantısından kaynaklanan yetileri ve filleri Fârâbî'nin ahiret anlayışında son derece önemli bir yere sahiptir. Bu dünya hayatını tecrübe eden insanın nasıl bir varlık olduğuna dair tasavvur, onu bekleyen geleceğin keyfiyeti hakkındaki düşünceleri de belirleyeceği için meâd meselesinden önce insanın yapısına ilişkin düşüncelerin açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Fârâbî'deki eskatolojik tasavvurun rasyonel temeli, onun psikoloji doktriniyle doğrudan alakalıdır ve meâd fikrinin ana eksenini ruhun ölümsüzlüğü üzerine kuruludur.

Üçüncü ve son bölüm geniş hatlarıyla tamamen meâd fikrine ayrılmıştır. Fârâbî'nin mensubu olduğu İslami düşüncenin bu konuda biçimlendirdiği zeminin/temelin daha yakından tanınması için eskatolojik çerçevenin Kur'an'da çizilen mutlak sınırları tayin edilmeye, bunun yanı sıra tartışmaya açık alanları tespit edilmeye çalışılmış, ilgili ayetlerin isabetli anlaşılması bakımından da Kur'an dili üzerinde durulmuştur. Zira konuyla ilgili tartışma ve eleştiriler, esasında bu tür Kur'an verilerinin tevili konusunda düğümlenmekte olup, Kur'an'da anlatılan ahiret hayatına dair ayetleri Fârâbî'nin, nasıl yorumladığı tezimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu durum, Fârâbî'nin Tanrı ile insan (peygamber) arasındaki epistemik bağ ve iletişime bakışını da değerlendirmeye almamızı âdeta zorunlu kılmıştır ki, bu anlamda Fârâbî, Müslüman filozofların vahye yaklaşım geleneklerini kuran kişidir. Eskatoloji konusuna geçerken ölüm ve ölümsüzlüğe dair genel bilgilerle kısaca farklı yaklaşım ve görüşlere

değnilmiştir. Fârâbî'nin meâd tasavvurunda ruhun kendini inşası ve bu süreçte akıl unsuru, fâzıl, fâsık ve cahil nefislerin durumları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ruhun mükemmelleşmesi ve nihai mutluluğa ulaşması konusunda Fârâbî'nin tasarladığı doktrin, tezimizin ana eksenine oturduğu için, gerçek mutluluğun ontolojik temelleri, bireysel-toplumsal çerçevesi ve eskatolojik boyutu detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Tezin sonlarında Fârâbî'nin meâd konusundaki fikirlerine karşı doğrudan veya dolaylı yapılan eleştiriler ve tartışmalar üzerinde durulmuştur. Bu kısımda, İbn Sînâ özelinde aslında İslam filozoflarını hedef alan ve *Tehafütü'l-felâsife* isimli meşhur eserini bu amaçla kaleme alan Gazzâlî'nin (1058-1111) tutumu ve eleştirileri doğal olarak başı çekmektedir. Tartışmaların çerçevesi, Gazzâlî'ye ilaveten, meâd meselesinde Fârâbî'den farklı düşünüp bir şekilde tartışmalara katılmış yahut da bu meseleye önem atfedip kendi farklı görüşünü beyan etmiş İslam filozoflarıyla sınırlı tutulmuş, ilmî düzeyin dışına çıkan eleştiriler göz ardı edilmiştir.

Bu çalışmanın en başından tamamlanma aşamasına kadar meği geçen ve pay sahibi olan başta danışmanım Prof. Dr. Nejdet Durak olmak üzere Doç. Dr. Salih Aydın, Prof. Dr. Kemal Sözen, Doç. Dr. Hatice Toksöz, Prof. Dr. Musa Kocar, Prof. Dr. Bayram Dalkılıç, Doç. Dr. Muhammet Caner Ilgaroğlu ve Dr. Muhammed Özdil hocalarıma hürmetle şükranlarımı arz etmek benim için mutluluk vesilesidir.

09/09/2022

Cengiz ALACA

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi